

Andrzej Mietz, Jan Pakulski, Świadczenia przeszłości Nieszawy. Rzeźby, pomniki, nagrobki, tablice, Włocławek Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej 1989, ss. 174

Nieszawa wiąże się z miejscem wydania w 1454 r. przywileju, który zapoczątkował rozwój demokracji szlacheckiej w Polsce. Publikacja autorstwa A. Mietza i J. Pakulskiego przybliżyła dzieje tego miasteczka i jego zabytków. Nie jest to monografia miasta ani też zbiór studiów lub szkiców. Jest to praca osobliwa, dająca przegląd dziejów Nieszawy jak również wybranych zabytków. Książka ta ukazała się staraniem Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku z okazji 5 rocznicy otwarcia Muzeum Stanisława Noakowskiego w Nieszawie. Wydawca pokusił się o staranną oprawę graficzną.

Książkę otwiera krótki zarys dziejów Nieszawy od czasów najdawniejszych po dzień dzisiejszy (s. 9-37). Spełnia on rolę wprowadzającą by móc lepiej zrozumieć część drugą - katalog zabytków. Szkic ten jest pierwszym, syntetycznym, ale pełnym obrazem przeszłości miasta. Przy opracowaniu autorzy sięgnęli do źródeł rękopiśmiennych. Korzystali z archiwaliów zgromadzonych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, przede wszystkim z Metryki Koronnej, akt skarbowych, ksiąg grodzkich bobrownickich. Również przebadali wizytacje biskupów i inne dokumenty zgromadzone w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku. Dla poznania dziewiętnastowiecznej Nieszawy skorzystali z zasobów Archiwum we Włocławku będącego oddziałem Archiwum Państwowego w Toruniu.

Żałować jedynie należy, że nie wykorzystano bogatych archiwaliów przechowywanych w Archiwum Państwowym w Toruniu. Bliskie kontakty Torunia i Nieszawy pozostawiły trwałe ślady dokumentowe. Zwrócić tu należy uwagę przede wszystkim na zbiór dokumentów i listów. Pozwalają one na prześledzenie powiązań między miastami, jak również między Nieszawą a Zakonem krzyżackim i Koroną. Wgląd w rozwój rzemiosła nieszawskiego dają tzw. listy cechowe odnoszące się do XV i XVIII w.¹

A. Mietz i J. Pakulski oparli się również na źródłach drukowanych: kodeksach dyplomatycznych, lustracjach, wizytacjach. Pierwsze dwa dziesięciolecia XIX wieku w dużej mierze zostały również przedstawione w oparciu o źródła już wydane. Oczywiście można było znacznie poszerzyć drukowaną bazę źród-

łową², część materiału źródłowego została już wykorzystana przez badaczy przy okazji szczegółowych badań.

Nieszawa nie cieszyła się względami historyków. Dlatego też literatura do dziejów miasta jest skromna. Autorzy, mimo wielkiej staranności, nie uwzględnili jej w pełni. Odczuwalny jest brak dwóch prac T. Jasińskiego ukazujący początki Nieszawy.³ Nie zwrócono uwagi na kronikę zakonu nieszawskich franciszkanów spisana w XVII w.⁴ Porównanie jej treści z ustaleniami A. Mietza i J. Pakulskiego potwierdza jej wiarygodność. Dla drugiej połowy XIX w. przydatne są dane zawarte w pracach o charakterze encyklopedycznym, pominięte przez autorów, a ukazujące Nieszawę w ujęciu statystyczno-topograficznym.⁵ Na szczególne podkreślenie zasługuje szerokie spożytkowanie ustaleń J. Spornego. Jego prace dotyczące dziejów miasta w postaci maszynopisów przechowywane są w Muzeum Stanisława Noakowskiego w Nieszawie. Również interesujące jest przedstawienie okresu międzywojennego w oparciu o informacje zawarte w miejscowej gazecie "Głos Nieszawski".

Cały szkic, mimo niewielkiej objętości, wyposażony w bogaty aparat naukowy wnosi wiele nowych ustaleń, pozwala prześledzić wzloty i upadki miasta. Drobną skazą tej części książki jest zniekształcenie trzech spośród jedenastu nazwisk kupców nieszawskich działających w 1765 r.⁶ (s. 22). Do tego dochodzi sprostowanie przypisu 17 ze strony 12. Cytowany dokument z roku 1460 nie znajduje się na stronie 606, lecz pod numerem 606 w Codex Diplomaticus Poloniae, tom II.

Uzupełnieniem dziejów miasta jest omówienie rzeźb, pomników, nagrobków i tablic obecnie znajdujących się w Nieszawie jak również tych, które uległy zniszczeniu bądź też pojawiły się w sferze projektów (s. 39-54).

Rzeźby zgrupowane są w kilku miejscach. Najstarsze i najcenniejsze mieszczą się w kościele parafialnym. Są to głównie elementy ołtarzy, ambony, ponadto krucyfiksy, feretrony z XVII-XVIII w. Drugim skupiskiem jest kościół pofranciszkański z rzeźbami z II połowy XVIII w. Autorzy zwrócili uwagę na kompozycję architektoniczno-rzeźbiarską będącą elewacją budynku z roku 1900. Treścią dekoracji rzeźbiarskiej jest bogaty ornament roślinny, dziecięce muzy i popiersie Adama Mickiewicza. Następną grupę rzeźbiarską stanowią dzieła twórców ludowych. W swojej twórczości nawiązywali do przeżyć religijnych. Przedstawiono również dzieje przydrożnych kapliczek tak charakterystycznych

stycznych dla dziewiętnastowiecznej Nieszawy.

Trzy pomniki i obelisk mają ciekawą historię sięgającą swymi korzeniami okresu międzywojennego. Przypomniano projekty nie zrealizowanych monumentów poświęconych królowej Jadwidze, poległym w obronie Nieszawy w 1920 r., Stanisławowi Noakowskiemu.

Nagrobki nieodłącznie wiążą się z nekropoliami. A. Mietz i J. Pakulski ukazali losy cmentarzy katolickich, bitewnych, epidemicznych oraz dzieje cmentarza żydowskiego. Architektura nagrobków nieszawskich prezentuje całą gamę różnorodnych stylów. Nekropolia w Nieszawie nie wyróżnia się tym wśród innych cmentarzy w Polsce. Natomiast w skali Kujaw zaskakujący jest brak motywu sarkofagowego. Jak ustalili Autorzy nagrobki nieszawskie pochodzą z warsztatów Warszawy, Włocławka, Aleksandrowa Kujawskiego.

W Nieszawie znajduje się obecnie 25 tablic, w większości kamiennych. W tej liczbie 4 powstały w czasach przedrozbiorowych. Pozostałe tablice pochodzą z XIX i XX w. Skatalogowano również 7 tablic współczesnych. W swoich obliczeniach Autorzy pominęli jedną tablicę. Podają, że "pozostałe 21 tablic to tablice pamiątkowe (14) i nagrobne (6)" (s. 53).

Kolejną część książki stanowi właściwy katalog. Opisano w nim 62 zabytki usystematyzowane chronologicznie w obrębie następujących po sobie działów katalogowych: rzeźby, pomniki, nagrobki, tablice. W katalogu numeracja jest ciągła we wszystkich czterech działach. Zapis katalogowy oparto o ogólne zasady przyjęte dla tego typu wydawnictw. Każdy obiekt zaopatrzone w literaturę opisującą lub wspominającą o danym zabytku. Na końcu opisu umieszczono przypisy objaśniające osoby i miejscowości.

Katalog otwierają rzeźby. Ze względu na dużą liczbę zachowanego materiału zabytkowego dokonano selekcji. Wobec rzeźb przyjęto kryterium wartości artystycznej (s. 54). Skatalogowano 10 dzieł, z czego 6 dotyczy okresu przedrozbiorowego, 2 wieku XIX i również 2 związane z osobą Stanisława Noakowskiego. Część z nich została zarejestrowana w Katalogu zabytków sztuki w Polsce.⁷ Zaprezentowane tam opisy to w zasadzie wzmianki o obiektach. Katalog nieszawski znacznie pełniej prezentuje rzeźby. Podane są ich wymiary, kolor polichromii, rozwiązano poszczególne postacie, podano materiał z jakiego je wykonano.

Drugi dział stanowią pomniki. Sklasyfikowano 3 pozycje: pomnik Chrystusa króla z 1937 r., pomnik Karola Świerczewskiego z 1950 r. i pomnik w hołdzie poległym w latach 1939-1945 z 1964 r. Oprócz opisu podano również treść inskrypcji znajdujących się na nich w układzie oryginału.

Kolejna część katalogu poświęcona jest nagrobkom. Podobnie jak przy rzeźbach autorzy dokonali selekcji. Kierowano się przede wszystkim ich architekturą, reprezentatywnością stylową i kryterium chronologicznym (s. 54). Zinventaryzowano 24 nagrobki pochodzące z II połowy XIX w. i pierwszych lat XX wieku. Dokonano opisu architektonicznego oraz inskrypcyjnego. Przy identyfikacji osób starano się podać przynajmniej datę urodzenia i śmierci, a jeżeli była możliwość to również trochę szczegółów z życia.

Ostatni dział obejmuje 25 tablic. Cztery najstarsze są zamieszczone w Corpus Inscriptionum Poloniae.⁸ Jednak nie jest to prosty przedruk. Autorzy zrezygnowali z zasad edytorskich przyjętych w Corpus (s. 55). Ma to dobre i złe strony. Opisowa zasada prezentacji pozwoliła na dokładniejszą charakterystykę tablic (nr 39, kartusz herbowy zamiast tablicy zdobionej herbem). Wydanie recenzowanej pracy dało też sposobność poprawnego odczytania inskrypcji (nr 40, 41) wcześniej ogłoszonej w Corpus (nr 171, 169). Możliwe też było uzupełnienie danych o Pawle Rzucu (nr 38), który w Corpus był jeszcze nieznan (nr 35). Autorzy nie rozwiązywali dat spisanych sposobem rzymskim. Rzeczą słuszną byłoby, wzorem Corpus, podanie obok daty w formie obecnie przyjętej. Pozostałe XIX i XX wieczne tablice w większości są po raz pierwszy publikowane. W ich przypadku zrezygnowano z podania danych o rodzaju pisma jak również techniki wykonania napisu. Brak tych informacji nieco zuboża opis zabytków.

W przypadku obiektów najmłodszych we wszystkich czterech grupach prawie całkowicie pominięto sprawy związane z autorem i wykonawcą dzieła. Wydaje się, że przytoczenie takich danych nie powinno stwarzać większych trudności. One wniosłyby cenne dane o kręgu twórców pracujących dla Nieszawy.

A. Mietz i J. Pakulski zamieścili również teksty inskrypcji już zaginionych. Nie znajdują się one w katalogu, lecz w tekstach go poprzedzających (s. 27, 46, 49-50, 54).

Uzupełnieniem części opisowej katalogu jest 55 czarno-białych zdjęć o różnym formacie. Tak więc nie wszystkie ska-

talogowane obiekty posiadają swoją dokumentację fotograficzną. Niektóre z zabytków mają dodatkowe ujęcia pewnych fragmentów. Lepszym rozwiązaniem byłaby fotograficzna prezentacja wszystkich zinwentaryzowanych obiektów. Nie wszystkie zamieszczone ilustracje są dobrej jakości, co znacznie utrudnia lub wręcz uniemożliwia ich spożytkowanie dla celów badawczych.

Katalog kończy aneks zawierający dwa plany. Pierwszy ukazuje miasto z zaznaczonymi ważniejszymi obiektami topograficznymi. Drugi przedstawia cmentarz w Nieszawie z rozmieszczonymi zabytkowymi nagrobkami według numerów katalogowych. Oba plany pozwalają na umiejscowienie zabytku w mieście.

Ostatnią częścią książki jest wykaz bibliograficzny (s. 163-171). Bibliografię otwierają źródła rękopiśmienne, następnie zamieszczone są drukowane, a na końcu opracowania. Zestawienie to wykonane dość starannie posiada jednak pewne luki. Brak jest kilku pozycji, w tytule których pojawia się Nieszawa. Sporo jest jeszcze prac dotyczących dziejów miasta a odnoszących się do problemów regionalnych lub ogólnokrajowych.

Sam katalog nie jest powieleniem danych zawartych w Katalogu zabytków czy też w Corpus lub innych tego typu pracach. Mamy tutaj do czynienia ze znaczącym rozwinięciem tego pierwszego, poprawieniem drugiego oraz, co najważniejsze, rejestracją obiektów współczesnych, tak bardzo narażonych na szybkie zniszczenie i zapomnienie. Problemem dyskusyjnym jest wybór zabytków. To jednak zależy wyłącznie od autorów, od ich uznania. Najlepszym rozwiązaniem byłaby pełna rejestracja wszelkich obiektów ruchomych, również współczesnych z przypomnieniem tych zaginionych. Praca A. Mietza i J. Pakulskiego, jakkolwiek dotyczy tylko wybranych obiektów, przybliży dzieje małego miasteczka, ale równocześnie daje materiał do dalszych badań.

Zbigniew Zyglewski

PRZYPISY

¹Archiwum Państwowe w Toruniu, Katalog I, 70-3010a; Katalog II, XI, 1-16, 30-31; Katalog III, 4024-6394.

²Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens, hrsg. M. Toepfen, Bd. 1-5, Leipzig 1874-1888; Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198-1525, hrsg. E. Joachim, W. Hubatsch, Bd. 1-2, Göttingen

- 1948-1965; A. Pawiński, *Dzieje ziemi kujawskiej*, t. 2-5, Warszawa 1888; A. Pawiński, *Źródła dziejowe*, t. XIII, Warszawa 1883; *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564-1565*, cz. 1-2, Bydgoszcz 1961-1963; *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1628-1632*, cz. 3, Bydgoszcz 1967.
- ³T. Jasiński, *Pierwsze lokacje miast nad Wisłą. 750 lat Torunia i Chełmna*, Toruń 1980, s. 26-30; idem, *Początki Tołunia na tle osadnictwa średniowiecznego*, *Zapiski Historyczne*, t. XLVI, 1981, z. 4, s. 20-23.
- ⁴Wspomina M. Borucki, *Ziemia kujawska pod względem historycznym, geograficznym, archeologicznym, ekonomicznym i statystycznym*, Włocławek 1882, s. 309-311.
- ⁵Ibidem, s. 225, 309-312; *Encyklopedia Powszechna*, t. XIX, Warszawa 1865, s. 437-438; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VII, Warszawa 1886, s. 123-124.
- ⁶Winno być: Andrzej Lancucki, Stanisław Lizarkiewicz, Wawrzyniec Włoskiewicz, tak podaje Z. Guldon, *W czasach szlacheckiej Rzeczypospolitej - terytorium, ludność i stosunki gospodarczo-społeczne*, (w:) *Studia z dziejów ziemi dobrzyńskiej XV-XX wieku*, pod red. M. Wojciechowskiego, Warszawa-Poznań-Toruń 1987, s. 51, autorzy powołują się na tę pracę; zob. też R. Guldon, Z. Guldon, *Udział miast kujawskich i dobrzyńskich w handlu wiślanym w połowie XVIII wieku*, *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*, T. 6. Historia, 1988, s. 183.
- ⁷*Katalog zabytków sztuki w Polsce*, T. XI, województwo bydgoskie, z. 1, powiat aleksandrowski, Warszawa 1969, s. 14-24.
- ⁸*Corpus Inscriptionum Poloniae*, t. IV, województwo włocławskie, z. 1, Kujawy Brzeskie, wyd. A. Mietz i J. Pakulski, Włocławek-Toruń 1985, nr 35, 44, 169, 171.